

UOT 8123

DİL VƏ TƏFƏKKÜR ARASINDAKI ƏLAQƏ

Zeynəb NAĞIZADƏ*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 27 oktyabr 2025; çapa qəbul edilmişdir: 14 noyabr 2025; online-da çap edilmişdir: 17 dekabr 2025.

Received: 27th of October, 2025; accepted: 14th of November, 2025; published online: 17th of December, 2025.

Açar sözlər: *dil, təfəkkür, fənlərarası əlaqə, psixologiya, şüur, skeptisizm, XIX-XX əsrlər*

Giriş

Tədqiqatın obyektı dil və təfəkkür, onlar arasındakı əlaqə olmuşdur. Tədqiqatın məqsədi dil və təfəkkür arasındakı əlaqəni öyrənməkdən ibarətdir.

Təfəkkür haqqında, onun nə olduğu, insan üçün əhəmiyyəti barəsində məlumat verilir. Təfəkkürün məqsədi, onun nələri ifadə edə bilməsi mövzularına, eyni zamanda söz anlayışına da toxunulur, onun təfəkkürlə əlaqəsi vurğulanır. Dilin yaranma və inkişaf tarixi haqqında danışılır. Dildə zamanla olan dəyişikliklər, eyni zamanda dünya dilləri arasında müəyyən fərqliliklərlə bərabər ümumi qanunauyğunluqların olması nəzərə çatdırılır.

Təfəkkür və dil, təfəkkür və söz anlayışlarından bəhs edilir. Bu mövzular barədə dəyərli şəxsiyyətlərin fikirləri, dil və təfəkkürə yanaşma tərzləri haqqında məlumat verilməmişdir.

1. Təfəkkür anlayışı

Təfəkkür insan idrakının ən yüksək forması olub, ətraf aləmin mahiyyətini dərk etməyə və hadisələr arasında əlaqələri müəyyənləşdirməyə xidmət edir. Təfəkkürün elmi təsnifatı onun məzmununa, formasına, səviyyəsinə və inkişaf mərhələlərinə görə müəyyən edilir (11).

Əvvəlcə, məzmununa görə təfəkkür nəzəri və praktiki növlərə ayrılır. Nəzəri təfəkkür hadisələrin mahiyyətini və qanunauyğunluqlarını anlamağa yönəlmiş düşüncə formasıdır, elm və fəlsəfi idrakda mühüm rol oynayır. Praktiki təfəkkür isə insanın gündəlik həyat fəaliyyəti ilə bağlı qərarların və əməli fəaliyyətin əsasında dayanır (15).

Formasına görə təfəkkür konkret (obrazlı) və abstrakt (məntiqi) tiplərdə təzahür edir. Konkret təfəkkür hissi obrazlara söykənir və daha çox uşaqlarda və yaradıcı şəxslərdə üstünlük təşkil edir, abstrakt təfəkkür isə anlayışlar və məntiqi nəticələr üzərində qurulur.

Səviyyəsinə görə təfəkkür empirik və teoretik mərhələlərə bölünür. Empirik səviyyədə düşüncə müşahidə və təcrübəyə əsaslanır, teoretik səviyyədə isə ümumiləşdirmə və qanunauyğunluqların aşkarlanması baş verir (10).

İnkişaf mərhələlərinə görə konkret əməli və formal-məntiqi təfəkkür fərqləndirilir. Konkret əməli təfəkkür uşaqlıqda, formal-məntiqi təfəkkür isə yetkin yaş dövründə formalaşır (19).

Nəhayət, fəaliyyət xarakterinə görə təfəkkür intuitiv, analitik və kreativ növlərə

* magistrant, Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: zeynebnaghizade@gmail.com

<https://doi.org/10.30546/25194011.2025.14.5.3075>

ayrılır. İntuitiv təfəkkür hissə və təcrübəyə əsaslanır, analitik təfəkkür hadisələri hissələrə ayıraraq təhlil edir, kreativ təfəkkür isə yeni ideyaların yaranmasına şərait yaradır

2. Dil anlayışı

Dil ictimai hadisə kimi həm düşüncənin ifadə vasitəsidir, həm də mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Onun elmi təsnifatı mənşə, quruluş, yayılma arealı və funksiyalar baxımından aparılır (17).

Mənşəyinə görə təsnifatda dillər təbii, süni və ölü dillərə bölünür. Təbii dillər xalq tərəfindən tarix boyu formalaşmış danışq sistemləridir, məsələn, Azərbaycan dili və ingilis dili. Süni dillər xüsusi məqsədlə yaradılmışdır, məsələn, Esperanto və proqramlaşdırma dilləri. Ölü dillər isə artıq gündəlik ünsiyyətdə işlənməyən, lakin yazılı mənbələrdə qorunmuş dillərdir (17).

Coğrafi və areal baxımından təsnifat dillərin yayıldığı ərazi ilə bağlıdır. Milli dillər müəyyən xalqın dilidir, regional dillər bir neçə ölkədə işlənir, beynəlxalq dillər isə xalqlararası ünsiyyət vasitəsidir (16).

Qohumluq və genealoji baxımdan təsnifat dillərin mənşəcə bir-biri ilə əlaqəsini müəyyən edir. Bu baxımdan hind-Avropa, Altay, Sami-Hamit, Çin-Tibet və Qafqaz dilləri ailələri fərqləndirilir (6).

Quruluş baxımından təsnifatda dillər qrammatik sistemlərinə görə flektiv, aqlütinativ, izoləedici və polisintezik tiplərə ayrılır. Məsələn, rus və alman dilləri flektiv, türk və Azərbaycan dilləri aqlütinativ, Çin dili izoləedici dillər qrupuna daxildir.

Funksional baxımdan təsnifat isə dilin ictimai və kommunikativ funksiyalarını müəyyən edir. Bu baxımdan dil həm ünsiyyət, həm düşüncə, həm də mədəniyyət vasitəsidir (20, s. 7).

Beləliklə, dilin elmi təsnifatı onun çoxcəhətli mahiyyətini əks etdirir və dilçiliyin müxtəlif sahələrində – tarixi, tipoloji, struktur və sosial tədqiqatlarda mühüm əhəmiyyət daşıyır.

3. Dil və təfəkkür arasındakı əlaqə

“Təfəkkür” termini ərəbcə “fikir” sözündəndir. Amma termin olaraq bu sözün mənası çox genişdir, belə ki, o, həm psixologiya, həm məntiq, həm də idrak nəzəriyyəsi və s. sahələrlə bağlıdır. Burada isə təfəkkürün dil və nitqlə bağlı cəhətləri haqqında danışılacaq. Məlum olduğu kimi, dil, konkret halda isə nitq insan beynində yaranmış fikrin ifadəsi zəruriliyindən yaranmışdır” (2, s.104). İnsan fikirləşməyə, danışmağı da bacarmaz. Hamıya bəllidir ki, təfəkkür özü maddi olmayıb, yüksək inkişaf etmiş materiyanın – beynin məhsuludur. Dillə şüurun əlaqəsinə gəldikdə, bu, daha çox nitqlə bağlıdır.

Danışanın obyektiv hadisə və aləmə qarşı münasibəti əsasında və başqa faktorlar mövqeyində onun nitqi formalaşır. Dil və təfəkkür, söz və məfhum – dilçilik elmi üçün böyük əhəmiyyətə malikdir, belə ki, söz dilə, məfhum isə təfəkkürə aid bir anlayışdır. Sözlə dilçilik elmi, məfhumla məntiq məşğul olur. Dil ilə təfəkkürün qırılmaz əlaqəsi özünü söz ilə məfhum arasında da göstərir. Dil və təfəkkür problemi fəlsəfənin əsas məsələsi ilə sıx əlaqədardır və əsas məsələnin həllində filosofların fikir ayrılığı, onların iki əks qütbə toplanması şüur və nitq, dil və təfəkkür probleminə münasibətdə də özünü büruzə verir. Bu problem və bununla bağlı bir çox məsələlər filosofların kəskin mübahisələrinə səbəb olmuşdur, belə ki, onların bir qismi dil və təfəkkürü eyniləşdirir, digər bir qismi isə onları ayırırlar. Birincilərin fikrincə, zəka dildir, ikincilər isə təfəkkürün dildən ayrı fəaliyyət göstərdiyini və dilin məhz təfəkkürün məhsulu olduğunu deyirlər. Mövcud fikirlərə görə, təfəkkürsüz dil mövcud ola bilməz, eyni zamanda, dil olmadan təfəkkür də, fikir də mövcud ola bilməz. Şüurla nitqin, fikirlə dilin ayrılmaz vəhdətdə olması o demək deyildir ki, bunlar bir-biriylə eynidir. Şüur və fikirlə söz arasındakı fərq ondan

ibarətdir ki, şüur obyektiv gerçəkliyi əks etdirir, dil isə həmin gerçəkliyi və fikri ifadə edir. Dil və təfəkkür ilk baxışda ayrı-ayrı hadisələr kimi görünür, belə ki, dil insanlar tərəfindən həssaslıqla dərk edilən səslər şəklində çıxış edir və bu, dilin maddi təbiətinin təzahürüdür. Təfəkkür isə, əksinə olaraq, ruhi hadisə kimi çıxış edir, onu biz bilavasitə dərk edə bilmirik. Dil və təfəkkürə ümumi və səthi mənada yanaşmaq doğru deyil. Hər iki anlayışı daha yaxından öyrəndikdə görünür ki, onların müqayisəsi nisbi xarakter daşıyır. Belə məlum olur ki, dil və təfəkkürün bir-birinə münasibətini materialist və idealist münasibətlər kimi fəlsəfənin əsas məsələsi fonunda öyrənmək olmaz və onlar qarşı-qarşıya qoyula bilməz. “Dil və təfəkkürün bəzi məsələlərinə toxunmaq zəruri hesab olunur. Təfəkkür maddi aləmin beynimizdə inikasındır və obyektiv aləm, onun əlaqə və münasibətləri təfəkkürün vahid məzmununu yaradır. Belə ki, təfəkkür ayrı-ayrı düşüncələrin ümumi formada olmasıdır və fəaliyyəti yalnız insana məxsusdur və o, ictimai həyatın məhsuludur, cəmiyyətlə bir yaranıb və inkişaf edir. Onun fəaliyyəti insanların ictimai münasibətlərinin inkişafı və onların arasında ünsiyyətin tələb olunması ilə müəyyənləşdirilir” (1, s.155). İnsan xarici aləmlə bağlıdır və o, hiss üzvləri vasitəsi ilə bu aləmdəki əşyaları, hadisələri duyur və əks etdirir, lakin hadisələrin daxili aləminin, onların inkişaf qanunauyğunluqlarının dərk olunması üçün yalnız hiss üzvləri kifayət deyildir. Çünki bu zaman hadisələr haqqında yalnız təsəvvür əmələ gəlir ki, bu da hadisələr haqqında ümumiləşdirmə yaratmağa imkan vermir. İnsan yalnız abstrakt təfəkkür, məntiqi idrak pilləsinə qalxmaqla hadisələrin əsas və mühüm cəhətlərini ümumiləşdirir və məfhum əmələ gətirir.

Dil və təfəkkür bir-birindən ayrı mövcud ola bilmir, onlar vəhdət təşkil edirlər. İ. Disgenə görə, “onların (dil və təfəkkürün) vəhdətini rəssamla fırçanın əlaqəsinə bənzətmək olar. Belə ki, təfəkkür də rəssam kimi aləmin inikasını verir, dil isə hadisələrin əksini yaradan fırça rolunu oynayır. Dillə təfəkkürün vəhdəti, hər şeydən öncə, fikrin bilavasitə gerçəkliyi olmasındadır. Lakin dil və təfəkkür eyni deyildir” (4, s. 350). Bəzi alimlərin fikrincə, həm məntiqi quruluşu, həm də psixoloji qanunauyğunluqları ilə ümumbəşəri xarakter daşıyan təfəkkür bir-birindən tək-cə fonetik baxımdan deyil, qrammatik quruluşuna, dil vahidlərinin xarakterinə və leksik mənə sisteminə görə kəskin fərqlənən müxtəlif tipli dillərlə ifadə oluna bilər. Əgər dilin təfəkkürdən asılılığı mövcud olsaydı, onda müasir xalqların təfəkkürlərinin məntiqi quruluşunun ümumiliyi müqabilində onların dilləri də ümumi quruluşa malik olmalı və sözün mənası sahəsində fərq olmamalıdır. İnsan təfəkkürü ümumbəşəri səciyyəyə malik olduğu halda, dil milli xarakter daşıyır, bu səbəbdən, müxtəlif xalqların təfəkküründə eyni şəkildə formalaşan məfhum ayrı-ayrı dillərdə müxtəlif səs kompleksləri ilə ifadə oluna bilər. Dil toxunulmaz, milli mənsubiyyətli, əvəzsiz və müqəddəs bir nemətdir. Dil milli sərvətdir” (3, s. 241-277). Hər birimiz dil vasitəsilə fikrimizi dolğun verir, həm maddi-mənəvi, həm də milli ehtiyaclarımızı çatdırmağa bilir. Dünyanı dilsiz təsəvvür etsək, o, anlayışsız, mədəniyyətsiz olardı. İnsan onlar arasında rabitə rolunu oynayır və dil insanın fikirləşdiyi, qavradığı və yadda saxladığı şeylərə təsir edə bilər. Müvafiq olaraq, təlim insanın sözlü (fikri) gücünü artırmaq məqsədi daşıyır, lakin fikri proseslər əksər hallarda sözsüz baş verir. XIX və XX əsrlərdə dilçilik, fəlsəfə və psixologiya, öz müstəqil inkişaf yollarına qədəm qoymağa çalışarkən dil və təfəkküllə bağlı klassik problemlər labüd olaraq yenidən meydana gəldi və bir-birindən ayrılan həmin sahələr arasında əlaqə yaratmağa və onların səylərini istiqamətləndirməyə və dəyərləndirməyə xidmət etdi.

Son onillikdə bu fənlərin kifayət qədər süni şəkildə ayrılması, bəlkə də, sona çatmasına dair işarə mövcuddur. Artıq hər bir elm sahəsinin digərlərindən tamamilə asılı olmamasını nümayiş etdirmək qürur sayılmır və klassik problemləri yeni və bəzən təklif şəklində formulə etmək kimi yeni maraqlar yaranmaqdadır. Məsələn, kibernetika və ünsiyyət nəzəriyyəsi elmlərinin vəd etdiyi yeni perspektivlər baxımından və uzun müddət

hakim olan fikirləri şübhə altına qoyan və bizim intellektual mühitin bir hissəsinə tanış elmi təxəyyülü, demək olar ki, şüurdankənar, müəyyən buxovlardan azad müqayisəli və fizioloji psixologiyadakı inkişafın əsasına zidd mövqedən çıxış etmək imkanı verən yeni maraqlar yaranmağa başladı. Bütün bunlar çox ruhlandırıcıdır, belə hesab edilir ki, koqnitiv psixologiyada və onun dilçilik adlanan xüsusi bölməsində sağlam fikir bir neçə il ərzində olduğundan daha güclüdür. Ən ruhlandırıcı əlamətlərdən biri yaxın keçmişdəki ortodoks baxışlara dair skeptisizmin hələ yaranmamış ortodoks baxışın cazibədarlığı və qorxusu anlayışı ilə birləşməsidir. Bu da mövcud olarsa, yeni və mənasız doqmanın inkişafının qarşısını ala bilər. “Təfəkkürün və xüsusilə, insan dilinin təbiətinə dair təlim və fərziyyələrin tarixinə nəzər salanda, diqqətimiz, təbii olaraq, XVII əsrə yönəlir. “Dahilər əsri” adlanan bu əsrdə müasir elmin əsaslarının möhkəm zəmini qoyulmuş və hələ də bizə çətin gələn problemlər tam aydın və təlqinedici şəkildə müəyyən edilmişdir. Bir çox ötəri baxımdan kənara çıxan bu günün intellektual mühiti Qərbi Avropada on yeddinci əsrdə olduğuna bənzəyir. Dilin təfəkkürə təsiri psixologiyada çox mübahisəli məsələdir” (1, s.55). Dilçi B.Uorf təsdiq etmək istəyirdi ki, dil təfəkkür üsulunu müəyyən edir. Uorfun linqvistik nisbilik nəzəriyyəsinə görə, “müxtəlif dillər gerçəkliyi müxtəlif cür qavramağa gətirib çıxara bilir və dil özü insanın əsas ideyasını formalaşdırır” (19, s.120). Dili öyrənməklə mədəniyyət haqqında çox şey öyrənmək mümkündür, dili itirməklə isə dillə bağlı olan təfəkkürü də itiririk. Dilin təfəkkürə təsir etməsi qabiliyyəti söz ehtiyatının artırılması hesabına təhsilin əsas hissəsi üçün mühüm rol oynayır. Dilin fikri formalaşdırmaq və ya ifadə etmək vasitəsi kimi qiymətləndirilməsi dilin idraki fəaliyyəti ilə bağlıdır. Dil ünsiyyət prosesində fikrin ifadə vasitəsi kimi həm də qarşılıqlı anlama üçün vasitədir. Dilin fikri ifadə etmək, ünsiyyəti yaratmaq, inikas vasitəsi, ətrafda baş verən hadisələrin əlamət və xassələrini əks etdirmək keyfiyyətləri vardır.

Dilin təfəkkürə təsiri psixologiyada çox mübahisəli məsələlərdəndir. Dilçi B. Uorf təsdiq etmək istəyirdi ki, dil təfəkkür üsulunu müəyyən edir. Uorfun linqvistik nisbilik nəzəriyyəsinə görə, müxtəlif dillər gerçəkliyi müxtəlif cür qavramağa gətirib çıxarırdı. “Dil özü insanın əsas ideyasını formalaşdırır. Uorf təsdiq edir ki, xopi tayfasında felin keçmiş zaman forması yoxdur. Xopi tayfası asanlıqla keçmiş haqqında fikirləşə bilməz” (19, s.123). Uorfun nisbilik nəzəriyyəsi bir dildə danışan və dilin fikrin ötürücüsü kimi başa düşən insanlar üçün yaddır. Amma iki müxtəlif sistemli dillərdə danışan ingilis və yapon, yəqin ki, müxtəlif dillərdə fərqli fikirləşirlər. İki dildə danışan bir çox insanlar hesab edir ki, istifadə etdikləri dildən asılı olaraq, fərqli qavrayış nümayiş etdirirlər. Dili öyrənməklə mədəniyyət haqqında çox şey öyrənmək mümkündür. Dili itirməklə dilə bağlı olan təfəkkürü də itiririk. Yeni qvineyalılar ingilis və ya fransız dillərindən istifadə etmədən forma və rəngi bildirən şeyləri qeyd edilən dillərin nümayəndələri kimi qavrayır. Lakin ingilis, fransız və ya forma və rəngi bildirən sözlərin olduğu dillərin sözləri insanın nə fikirləşdiyinə, nə haqqda düşündüyünə təsir edir, ona görə söz seçimində insan çalışır ki, sözlər şeyləri dəqiq əks etdirsin. Dilin təfəkkürə təsir etməsi qabiliyyəti söz ehtiyatının artırılması hesabına təhsilin əsas hissəsi üçün mühüm rol oynayır və dilin fikri formalaşdırmaq və ya ifadə etmək vasitəsi kimi qiymətləndirilməsi dilin idraki fəaliyyəti ilə əlaqəlidir. Dil ünsiyyət prosesində fikrin ifadə vasitəsi kimi, həm də qarşılıqlı anlama üçün vasitədir. Dilin fikri ifadə etmək, ünsiyyəti yaratmaq, inikas vasitəsi, ətrafda baş verən hadisələri, şeylərin əlamət və xassələrini əks etdirmək keyfiyyətləri vardır. Eksperimental tədqiqatlara görə, orta məktəbi bitirən şagird 80 minə qədər söz bilir. Bu, orta hesabla hər il 5000, gündəlik isə 13 sözün mənimsənilməsi deməkdir. Sintaksisin qanunauyğunluqlarını çətinliklə izah etmək mümkün olsa belə, uşaq dili çox asanlıqla başa düşür və insanın dil qabiliyyəti çoxlu suallar doğurur. Uşaqlarda dilin inkişafı onun strukturu ilə əlaqəlidir. Körpə dilə yiyələnməyib (in fautis – danışmayan deməkdir), lakin 4 aylıq uşaq ananın dodaqlarından onun nə demək istədiyini seçir və səsləri

tanımağa başlayır. Uşaq sifətə baxmaqla, tələffüz edilən səsləri ayırd etməyə çalışır və səslərin tələffüzü zamanı dodaqların vəziyyəti uşaq üçün həm də ona qarşı davranış tərzini kimi anlaşılır. “3-4 aylıq uşağın qığılıtları müxtəlif səslərlə müşayiət olunur və ilk dövrlərdə o, dillə bağlı deyil. Uşağın dilə yiyələnməsi bir neçə mərhələdən keçməlidir. Bir-sözlü mərhələ 1 yaşdan 2 yaşa qədər olan dövrdür, cütlükli mərhələ isə 2 yaşdan sonra başlayır. Əsasən, uşaq iki sözdən ibarət cümlələr ifadə etməyə başlayır, universal qrammatika isə artıq ifadə olunmağa başlayır.

Uşaqların dilə yiyələnməsi səs və intonasiyanın ailədəki mərhələsi çərçivəsində baş verir. 10 aylıq uşağın qığılıtları ana üçün artıq aydın səs rolunu oynamağa başlayır. Ana dilinin fonem səslərinə uyğun olmayan səslər yoxa çıxır. Uşaq eşitmədiyi səsləri fərqləndirmək qabiliyyətinə malik olmur. Səsli dil isə fonem düzəldən tərkibə malikdir, əl hərəkət və formaları ilə müəyyənləşir. Uşaq qığılıtlarında nitq səsləri ayrılmağa başlayır (4 aylıq), 10 aylığında ana dili səsləri və s. inkişaf edir. Dilə yiyələnmə anadangəlmə və yaratma olmaqla aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir: irsi amil, nitqin anlanılmasına cavab verən mexanizmlərin quruluşu, dil mühiti inkişafına davranış isə ana dilini mənimsəməyə kömək edir.

Nəticə

Dil mühüm ünsiyyət vasitəsi olmaqla bərabər, sosial varlıqdır. Müxtəlif dillər öz quruluşu, leksik və qrammatik cəhətlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Təfəkkür isə qavrayış vasitəsilə əldə edilən bilikləri qarşılaşdıraraq müqayisə edir, yeni bilikləri müəyyən edərək araşdırır, onlar arasındakı əlaqəni nəzərdən keçirir və gerçəkliyin mahiyyətinə vararaq onu dərk edir. Təfəkkürün dillə əlaqəsinə gəldikdə isə, o, dillə sıx bağlıdır. Çünki insan düşünməyə, danışa bilməz, onları bir-biri olmadan düşünmək olmaz. İnsan isə dil və təfəkkür arasında rabitə rolunu oynayır və təfəkkürün bazasını dil ilə ifadə edir. Təfəkkür ümumbəşəri, dil isə milli səciyyə daşıyır. Əsas nüans isə ondan ibarətdir ki, dilin unudulması həm xalqın varlığının yox olması, həm də dillə bağlı təfəkkürün unudulması deməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev N. Nitq mədəniyyəti və natiqlik sənəti. Bakı: ADPU Nəşriyyatı, 2005, 226 s.
2. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 142 s.
3. Babayev A. Dilçiliyə giriş. Bakı: Mütərcim, 2017, 722 s.
4. Babayev A. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı: Gənclik, 2011, 575 s.
5. Bayramov A., Məhərrəmov Z. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı: Ulu, 2015, 237 s.
6. Əfəndiyev A. Ümumi dilçilik. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 2014, 426 s.
7. Əliyev M. İdrak və təfəkkürün psixoloji əsasları. Bakı: Elm Nəşriyyatı, 2016, 488 s.
8. Əlizadə F. Dil norması və cəmiyyətimiz // Təhsil jurnalı, 2018, s.72-75.
9. Əsgərov M. Dilin mahiyyəti və funksional quruluşu. Bakı: Elm, 2017, 142 s.
10. Köçərli F. İnsanın idrak fəaliyyəti və onun inkişaf mərhələləri. Bakı: Nurlan, 2019, 415 s.
11. Quliyev N. Ümumi psixologiya: təfəkkür və idrak problemləri. Bakı: Təhsil, 2018, 653 s.
12. Ümumi dilçilik müntəxəbatı. Bakı Dövlət Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasının 100 illiyinə. Bakı: Elm və Təhsil, 2020, 320 s.
13. Vəliyev R. Təfəkkür və məntiqin fəlsəfi əsasları. Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2013, 122 s.
14. Campbell L. Historical Linguistics: An Introduction (3rd ed.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013, 419 p.
15. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge: MIT Press, 1965, 419 p.
16. Comrie B. The World's Major Languages. New York: Routledge, 2019, 928 p.
17. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University

- Press, 2003, 491 p.
18. Piaget J. The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press, 1952, pp. 25-36.
 19. Sternberg, R. Cognitive Psychology. Belmont: Thomson Wadsworth, 2006, 595 p.
 20. Humboldt, W. Von. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues. Berlin: Dümmler Verlag, 1836, 511 p.

Резюме

Зейнаб Нагизада

Взаимосвязь языка и мышления

Мышление является высшей формой человеческого познания, мышление является высшей формой человеческого познания, выражающейся в способности сравнивать, обобщать и выявлять сущность явлений. Его главная функция заключается в раскрытии причинно-следственных связей и внутренних закономерностей реальности. Однако процесс мышления неразрывно связан с языком, так как именно слово выполняет роль средства абстрагирования, формирования понятий и социальной коммуникации. Язык, в свою очередь, представляет собой социальное явление, возникшее в процессе трудовой деятельности первобытного человека. Он служит не только средством общения, но и носителем культуры, национальной идентичности и исторической памяти народа. В историческом развитии одни языки сохраняют жизнеспособность, другие же исчезают, превращаясь в «мертвые языки». Это подтверждает органическую связь языка и общества. Связь мышления и языка является неразрывной: мышление составляет содержание, а язык – форму его выражения. Вместе с тем они не тождественны. Мышление принадлежит сфере духовного, тогда как язык представляет собой материальную оболочку. В философии существуют различные подходы к этому вопросу: одни исследователи отождествляли мышление и язык, другие – разграничивали их.

Согласно гипотезе лингвистической относительности, язык влияет на восприятие и интерпретацию мира человеком. Говорящие на разных языках могут по-разному осмысливать реальность. Таким образом, язык тесно связан с культурой, и его утрата ведет не только к исчезновению общения, но и в известной мере к утрате мышления. Освоение языка детьми происходит постепенно и определяется как врожденными когнитивными механизмами, так и социальным окружением, выражающейся в способности сравнивать, обобщать и выявлять сущность явлений.

Ключевые слова: *язык, мышление, междисциплинарность, психология, сознание, скептицизм, XIX-XX*

Summary

Zeynab Naghizada

The Interrelation between Language and Thought

Thought is the highest form of human cognition, expressed in the ability to compare, generalize, and reveal the essence of phenomena. Its main function lies in uncovering the cause-and-effect relationships and internal regularities of reality.

However, the process of thinking is inextricably linked to language, as the word serves as the means for abstraction, concept formation, and social communication. Language, in turn, is a social phenomenon that arose during the labor activities of primitive man. It serves not only as a means of communication but also as a carrier of culture, national identity, and the historical memory of a people. In the course of historical development, some languages remain viable, while others disappear, turning into "dead languages." This confirms the organic link between language and society.

The connection between thought and language is inseparable: thought constitutes the content, and language is the form of its expression. At the same time, they are not identical. Thought belongs to the spiritual sphere, while language represents its material shell. In philosophy, there are various approaches to this issue: some researchers identified thought and language, while others differentiated them.

According to the hypothesis of linguistic relativity, language influences a person's perception and interpretation of the world. Speakers of different languages may comprehend reality differently. Thus, language is closely connected with culture, and its loss leads not only to the disappearance of communication but also, to some extent, to the loss of thought. The acquisition of language by children occurs gradually

and is determined by both innate cognitive mechanisms and the social environment.

Key words: *language, thought (thinking), interdisciplinarity, psychology, consciousness, skepticism, 19th-20th centuries (XIX-XX)*

Redaksiya heyətinin üzvü fil.e.d., prof. Cəlilov Firudin Ağası oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.